

*До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23)*

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Камінського Ігоря Івановича на тему:

«Міжнародно-правова характеристика застосування незбройної сили»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право

Актуальність обраної теми. На тлі викликів ХХІ ст. переосмислюється місце та роль міжнародного права; у нього з'являються нові орієнтири. Заразом підтримання міжнародного миру та безпеки, питання застосування сили залишаються у центрі міжнародного співробітництва.

Кожна держава на світовій арені бажає захистити власні інтереси. А враховуючи те, що застосування збройної сили однією державою проти іншої держави за загальним правилом являє собою акт агресії, а також те, що не менш результативний вплив може бути досягнений за допомогою економічних, політичних, дипломатичних інформаційно-психологічних, кібернетичних та інших засобів, держави все частіше віддають перевагу незбройній силі перед збройною.

Крім того, навіть у тому разі, коли має місце міжнародний збройний конфлікт, його сторони для досягнення перемоги завжди застосовують одна проти одної, окрім збройної сили, й згадані незбройні засоби.

Обрана тема дисертаційного дослідження є досить актуальною для України, особливо в контексті наявного російсько-українського збройного конфлікту. Наявне застосування, поряд зі збройною, незбройної сили Російською Федерацією

проти України викликає необхідність пошуку міжнародно-правового механізму захисту як від першої, так і від другої.

Відтак, актуальність теми, обраної Камінським І. І. для дисертаційного дослідження, її теоретичне і практичне значення, своєчасність звернення до аналізу міжнародно-правових аспектів застосування незбройної сили не викликають сумнівів.

Тема безпосередньо пов'язана з державними та галузевими науковими програмами, пріоритетними напрямками розвитку юридичної науки. Актуальність роботи підтверджуються також тим, що дисертаційне дослідження є частиною науково-дослідницької роботи науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 011U0006H) на 2011-2015 рр. та «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016-2020 рр.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна. Дисертація містить раніше не захищені наукові положення, науково обґрунтовані теоретичні результати, які свідчать про особистий внесок здобувача в науку. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність підтверджуються використанням широкого спектру методів наукового пізнання та здійсненим автором аналізом значної кількості джерел (список використаної літератури нараховує 328 найменувань). Варто вказати, що у дисертаційному дослідженні проаналізована не тільки спеціальна наукова література та відповідні міжнародні договори, але й міжнародно-правові звичаї, внутрішньодержавні акти юридичного і політичного характеру, рішення міжнародних судів, що дозволило всебічно дослідити проблематику міжнародно-правовий аспектів застосування незбройної сили.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, присвяченим

міжнародно-правовій характеристиці застосування незбройної сили.

Перед дисертантом постали такі завдання, зокрема: з'ясувати розуміння поняття «сила» на трьох рівнях: у філософії, у теорії міжнародних відносин та у доктрині міжнародного права для вирішення питання про складники цього поняття та надання його міжнародно-правової дефініції; обґрунтувати дуалістичну природу сили, яка включає збройний та незбройний складники, виходячи з положень основних принципів міжнародного права: заборони погрози силою або її застосування, а також невтручання в справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави; розкрити міжнародно-правову основу заборони застосування незбройної сили; сформулювати методологію міжнародно-правової оцінки застосування кіберсили з огляду на її особливості; встановити та систематизувати винятки з міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили; проаналізувати загальні та особливі питання міжнародно-правової відповідальності держав та міжнародних (міжурядових) організацій за акти застосування незбройної сили.

Автором *вперше* виокремлено шість етапів розвитку доктрини міжнародного права щодо розуміння категорії «сила»; визначено періодизацію розуміння «сили» у позитивному міжнародному праві шляхом виокремлення трьох етапів: 1) з давніх часів до 1899 р. – регулювання відносин застосування збройної сили шляхом обмеження засобів та методів ведення війни; 2) 1899 р. – 1945 р. – поява міжнародно-правових обмежень щодо застосування збройної сили як методу державної політики; 3) 1945 р. – наш час – розуміння сили у контексті міжнародно-правової заборони погрози силою або її застосування, закріпленої у Статуті ООН; обґрунтовано, що встановлення міжнародно-правових меж застосування незбройної сили зумовлене тим, що таке застосування є елементом більш широкої міжнародно-правової категорії – «сила», яка має дуалістичну природу включно зі збройним та незбройним складниками; встановлено, що з міжнародно-правового погляду застосування незбройної сили слід розглядати як обмежений міжнародним правом вплив одного суб'єкта міжнародного права (держави, міжнародної (міжурядової) організації, недержавних акторів) на іншого

заходами, що не є збройними (незбройними заходами), з метою змінити поведінку останнього; доведено, що застосування незбройної сили проти будь-якої держави завжди є незбройною формою втручання в справи, що належать до внутрішньої компетенції цієї держави, а тому за загальним правилом заборонене міжнародно-правовим принципом невтручання; обґрунтовано, що акти застосування незбройної сили характеризуються встановленими нормативними ознаками, щоб кваліфікуватися як порушення принципу невтручання, а саме: 1) складаються з політичних, економічних, інформаційно-психологічних та інших незбройних заходів; 2) спрямовані проти правосуб'єктності іншого суб'єкта міжнародного права (підпорядкування у здійсненні ним своїх суверенних прав); 3) мають на меті отримання від іншого суб'єкта міжнародного права яких-небудь переваг.

Зміст дисертації відповідає меті та завданням, які були сформульовані автором дослідження.

Основні теоретичні питання висвітлено в першому розділі дисертаційного дослідження – «Генезис категорії «сила» в доктрині та практиці міжнародного права». Автором здійснюється дослідження поняття «сила» як об'єкта пізнання у філософії та теорії міжнародних відносин (стор. 20-43), аналізується еволюція поглядів на категорію «сила» у доктрині міжнародного права (стор. 44-56); вивчається дуалістична природа сили в сучасному міжнародному праві (стор. 57-78).

У другому розділі – «Міжнародно-правові межі застосування незбройної сили» автор розглядає один з основоположних принципів міжнародного права – принцип невтручання, як основу міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили (стор. 79-101); аналізує значення *modus operandi* для міжнародно-правової оцінки застосування незбройної сили (стор. 102-123); досліджує винятки із міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили (стор. 124-148).

Третій розділ дисертації – «Міжнародно-правова відповідальність за акти застосування незбройної сили», присвячений специфіці інституту міжнародного-правової відповідальності за застосування незбройної сили, зокрема: загальним питанням відповідальності суб'єктів міжнародного права за

акти застосування незбройної сили (стор. 149-172) та особливостям міжнародно-правової відповідальності за акти застосування незбройної сили (стор. 173-189).

Варто позитивно оцінити низку положень. Зокрема, автором цілком вірно звернена увага, що категорія «сила» є однією із ключових у його понятійно-категоріальному апараті; питання забезпечення міжнародного миру та безпеки, що є одним з основним завдань міжнародного права, напряду пов'язане із концепцією сили та її застосування. Крім того, один з основних принципів міжнародного права, заборони погрози силою або її застосування, як помітно, безпосередньо оперує цією категорією (стор. 44).

Цілком логічним є проведення дослідження генезису розуміння поняття «сила» та виокремлення 6-и етапів (стор. 54-55): 1) кін. XV – кін. XVI ст. – у цей період (збройна) сила розуміється в контексті засобу забезпечення не лише правопорядку в суспільстві чи в державі, а й виступає чи не основним атрибутом державної влади взагалі (внутрішньодержавна орієнтація сили); 2) поч. XVII – поч. XIX ст. – у представників доктрини цього періоду з'являються ідеї щодо нормативного обмеження війн (застосування сили між державами), ведення яких на той час визнавалося правомірним; 3) поч. XIX – поч. XX ст. – на цьому етапі сила розглядається як невід'ємний атрибут міжнародно-правової системи, що зумовило появу поглядів щодо обмеження її застосування; 4) перша половина XX ст. – протягом цього часу відбувається перехід від обґрунтування обмеження застосування сили до відмови її застосування як інструменту міжнародної політики; 5) друга половина XX ст. – 1990-ті рр. – розгляд сили з погляду наявної заборони погрози чи застосування сили, зокрема збройного втручання; 6) 1990-ті рр. – наш час – інтенсифікація розширеного тлумачення сили як міжнародно-правової категорії, що зумовлене поступовим збільшенням застосування так званого непрямого примусу, унаслідок чого зміст сили наповнюється й іншими, незбройними складниками: фінансово-економічним, політичним, інформаційно-психологічним, кібернетичним впливом тощо.

Заслугує увагу думка автора, висловлена на стор. 54, про те, що хоча впродовж усієї людської історії сила ототожнювалася передусім із військовою

потужністю, останніми десятиліттями важливими міжнародно-політичними інструментами держав стають незбройні види примусу (сили). Така теза щодо дуалістичної природи сили проходить червоною ниткою крізь всю роботу. Так, автором аргументовано, що хоча здійснення впливу одних держав на інші традиційно опосередковувалося застосуванням збройної сили, очевидно, що вже тривалий час у системі міждержавних відносин змінюється, власне, контекст застосування сили. Так, у більшості випадків видається ефективнішим здійснення примусу за посередництвом незбройної сфери: через політико-дипломатичну, інформаційно-ідеологічну, фінансово-економічну, кібернетичну, культурну тощо. Оскільки раніше силу в загальному було позначено як фактично будь-який вплив, очевидно, що перераховані вище заходи також є силовими (стор. 57).

Варто погодитися з твердження автора про те, що категорія «загроза для миру» є ширшим поняттям, ніж «застосування сили» у значенні п. 4 ст. 2 Статуту ООН, що дає можливість теоретично відносити до об'єму першої випадки застосування незбройної сили та констатувати обов'язок Ради Безпеки діяти відповідним чином (стор. 61). Під застосуванням незбройної сили, автор цілком справедливо розуміє обмежений міжнародним правом вплив одного суб'єкта міжнародного права (держави, міжнародної (міжурядової) організації, недержавних акторів) на іншого заходами, що не є збройними (незбройними заходами), з метою змінити поведінку останнього (стор. 71-72).

Переконливою є точка зору дисертанта, що на сучасному етапі розвитку міжнародного права та тлумачення його окремих норм нормативний зміст п. 4 ст. 2 Статуту ООН (принцип незастосування сили або погрози силою) є обмеженим та не включає в себе заборону погрози або застосування незбройної сили (стор. 82); Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. підтверджує таке вузьке розуміння сили; у наявному в Декларації тлумаченні принципу утримання від погрози чи застосування сили в міжнародних відносинах містяться положення, що стосуються лише збройної сили (стор. 83).

Цілком слушною є думка автора, що застосування незбройної сили є формою втручання у внутрішні справи держав, яке заборонене одним з основних

принципів міжнародного права – невтручання в справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави (стор. 84).

Заслуговує підтримки погляд дисертанта, що міжнародно-правовими підставами заборони застосування незбройної кіберсили є норми міжнародного права, що розкривають нормативний зміст принципу невтручання, який порушується під час такого застосування, які містяться в: Декларації про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав та захист їхньої незалежності та суверенітету 1965 р., Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Заключному акті НБСЄ 1975 р. та Декларації про неприпустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 р (стор.123); а також що до випадків збройної кіберсили застосовується режим міжнародного гуманітарного права, що змушує учасників кібероперацій дотримуватися його норм та принципів (стор. 123).

Варто підтримати позицію автора і щодо того, що держави, яких резолюціями Ради Безпеки ООН уповноважено застосувати конкретні акти незбройної сили проти держави (держав), що створює загрози миру, порушення миру та акти агресії, не порушують таким застосуванням принцип невтручання та, відповідно, норми міжнародного права, які розкривають нормативний зміст останнього (стор. 128).

Дисертант приділив значну увагу і питанням «Міжнародно-правової відповідальності за акти застосування незбройної сили». Слід підтримати думку, що процес притягнення винних суб'єктів (держав чи міжнародних організацій) до відповідальності за акти застосування незбройної сили не відрізняється від відповідальності перших за інші звичайні міжнародно-протиправні діяння (стор. 172).

Наукове значення одержаних результатів полягає у можливості використання викладених в дослідженні висновків у подальших наукових досліджень у сфері міжнародного права. Положення дисертації можуть бути використані у науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку концепції незбройної сили, дослідження міжнародно-правових підстав заборони її застосування, а також для

поглиблення міжнародно-правової характеристики окремих видів її застосування; правотворчій діяльності – під час розробки нових та внесення змін до чинних міжнародно-правових актів, які регламентують застосування незбройної сили; правозастосовній діяльності – для формування правових позицій суб'єктів міжнародного права у разі застосування проти них незбройної сили; навчальному процесі – для вдосконалення навчальних дисциплін «Міжнародне право», «Право міжнародної безпеки», «Право міжнародної відповідальності».

Вивчення автореферату дисертації дає можливість зробити висновок, що зміст дисертації знайшов належне відображення у тексті автореферату дисертації; зміст автореферату не виходить за межі мети, завдань та змісту дисертаційного дослідження.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Наукові положення та висновки знайшли своє відображення у 6 статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях з юридичних наук, з яких 1 стаття в іноземному фаховому виданні, та 7 публікаціях апробаційного характеру.

Відзначаючи позитивні якості дисертації, слід вказати на деякі **дискусійні положення**, які потребують додаткового роз'яснення.

1. Надто велику увагу приділено дослідженню поняття «сила» у філософії (стор. 20-33) та теорії міжнародних відносин (стор. 33-43) – цілий підрозділ 1.1 (24 сторінки). Хоча й автор обмежував аналіз поняття «сила» у філософії та теорії міжнародних відносин тими положеннями та ідеями, що безпосередньо можуть бути використані в міжнародно-правовій площині (зокрема, питаннями про складники сили; її зовнішніми проявами на рівні індивідів та спільнот; особливостями процесу використання силового примусу (впливу) тощо), вбачається що ці питання оглядово краще би було викласти на 3-4 сторінках у межах дослідження еволюції поглядів на категорію «сила» у доктрині міжнародного права (підрозділ 1.2).

2. Значно збагатило би роботу дослідження особливостей окремих видів незбройної сили у дисертаційному дослідженні. Так, дисертант на стор. 74

здійснює цілком вірну класифікацію незбройної сили: 1) за інструментальною сферою – економічна, політична, дипломатична, інформаційно-психологічна, кібернетична, культурна незбройна сила; 2) за інтегрованістю у міжнародний збройний конфлікт – інтегроване застосування; ізольоване; 3) за суб'єктом застосування – незбройна сила, яку застосовує держава; міжнародна (міжурядова) організація; недержавні актори (наприклад, міжнародна неурядова організація, терористична організація тощо). Однак, подальше застосування така класифікація у дисертаційному дослідженні отримує досить опосередковано.

3. Цікавим би було розглянути питання застосування незбройної сили в контексті наявного російсько-українського збройного конфлікту. Хоча автор і неодноразово підіймає це питання, зокрема на ст. ст. 73-74, 85-86, 93-96, 101, 139, 173-174 та на багатьох інших, варто би було згаданому питанню присвятити окремий підрозділ дисертаційного дослідження.

4. На стор. 58 дисертаційного дослідження, автор підкреслює: «Збройна сила завжди похідна від політики, оскільки володіння нею чи її застосування є одним із найважливіших атрибутів держави та інструментів зовнішньої політики, навіть тоді, коли її не застосовують безпосередньо». Видається, що збройна сила може бути похідною від політики у ході міждержавних відносин; якщо ж має місце застосування збройної сили під час неміжнародного збройного конфлікту, вона не обов'язково буде «похідною» від політики.

5. На стор. 81 дисертаційного дослідження, автор підкреслює, що на сьогоденному етапі розвитку міжнародного права відсутня конкретна звичаєво-правова норма, яка б прямо забороняла незбройний вплив. Однак на стор. 84 дисертації, автор підкреслив, що застосування незбройної сили є формою втручання у внутрішні справи держав, яке заборонене одним з основних принципів міжнародного права – невтручання в справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави. Тобто, враховуючи те, що застосування незбройної сили є формою втручання у внутрішні справи держав, значить у міжнародному праві є звичаєва норма міжнародного права, яка прямо забороняла незбройний вплив.

Висловлені вище зауваження запрошують автора до наукової дискусії, у певній своїй частині є дискусійними, а тому не змінюють загальну високу позитивну оцінку дисертації та висновок про її наукову та практичну цінність. Автореферат дисертації відповідає її змісту. Висновки, отримані у результаті дослідження, є науково обґрунтованими та розвивають окремі положення науки міжнародного права. У публікаціях автора, перелік яких міститься в авторефераті, відображені основні положення роботи.

Враховуючи наведене вище, можна дійти висновку, що дисертація Камінського Ігоря Івановича "Міжнародно-правова характеристика застосування незбройної сили" є завершеною працею, в якій отримані нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретну наукову задачу теоретичного та прикладного значення у сфері міжнародного права. Надана дисертація відповідає вимогам до такого виду робіт, а її автор – Камінський Ігор Іванович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право.

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Львівського національного університету
імені Івана Франка

В.В. Гутник

Підпис доцента Гутника В.В. підтверджую

Вчений секретар

доц. Грабовецька О.С